

Megjelent: In: Peter Kónya (ed.): Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaurácia v Uhorsku = Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. 22-32.

Csepregi Zoltán:

Az 1548-as augsburgi birodalmi gyűlés hatása az 1548-as pozsonyi országgyűlés vallási rendelkezéseire

<22> 1548-ban a pozsonyi országgyűlés nyolc törvénycikkben rendelkezett az egyházi ügyekről. A protestáns történeti hagyományban elterjedt értelmezéssel¹ ellentétben szó sincsen a törvénycikkekben az ágostai hitvallásúak <23> megtűréséről. A törvények alapvető rendelkezésének a célja a római katolikus egyház reformálása volt, mégpedig most már a *reintegratio ecclesiae*² értelmében, hogy az igaz istentiszteletet helyreállítsák. Ide tartozik pl. az a rendelkezés, hogy a főpapok látogassák meg a helyi egyházakat, vizsgálják meg, szabályosan felszentelt papok végzik-e az istentiszteletet és élvezik-e a papi javadalmakat, milyen a tanítás, állítsanak be a szolgálatba szabályosan felszentelt klerikusokat. Így tehát mindazok a helyi egyházak veszélybe kerültek, amelyekben a főpapok, illetve a király megbízottjai a törvény célkitűzésével ellentétes állapotokat találnak.

Különösen veszélyeztetett helyzetbe kerültek pedig azok a közösségek, amelyekben érvényesült a wittenbergi irányzat. A prelátusok arra is utasítást kaptak, hogy büntessék meg a szolgálatra méltatlanokat, azokat, akik szentségi ordináció nélkül végeznek szolgálatot. A méltatlanul prédikálók sorában biztosan voltak a törvényben külön említett rajongó kézművesek is, de olyanok is, akiket protestáns szuperintendens ordinált Wittenbergben, Briegben vagy másutt. Az első ilyen név szerint ismert lelkész a brassói Bartholomeus Bogner, akit 1542. április 12-én ordináltak Wittenbergben eperjesi káplánnak³ (később lőcsei prédikátor, majd iglói plébános lett), de 1548-ig 21 magyarországi nevet sorol fel a wittenbergi ordinációs anyakönyv.⁴

¹ ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Budapest, [1922], Reprint: 1986, 286; BUCSAY Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon, 1521-1945*, Budapest, 1985, 83; SCHWARZ, Karl, *Die Reformation in der Zips*, in: *Spiš v kontinuite času. Zips in der Kontinuität der Zeit. Zborník z mezinárodnej konferencie*, Hg. Peter ŠVORC, Prešov–Bratislava–Wien, 1995, 48-67, 63; FABINY Tibor, *A Magyarországi Evangélikus Egyház rövid története*, Budapest, 1997, 26; SCHWARZ, Karl, *Praeceptor Hungariae: über den Melanchthonschüler Leonhard Stöckel (1510-1560)*, in: *Prvé augsburgské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov*, zost. Peter KÓNYA, Prešov, 2000, 47-67 (Acta Collegii Evangelici Prešovensis, 5), 64.

Az alábbiakban rövidítve idézett forráskiadások: ARCEG = *Acta reformationis catholicae ecclesiam Germaniae concernentia saeculi XVI. Die Reformverhandlungen des deutschen Episkopats von 1520 bis 1570*, Hg. Georg PFEILSCHIFTER. Band 5-6: 1538 bis 1548, 3. Teil, Regensburg, 1973-1974; CIH = *Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár*, szerk. MÁRKUS Dezső, 2: 1526-1608, Budapest, 1899; ETE = *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, ed. BUNYITAY Vince et alii, 1-5, Budapest, 1902-1912; MEHLHAUSEN = *Das Augsburger Interim von 1548. Nach den Reichstakten deutsch und lateinisch*, Hg. Joachim MEHLHAUSEN, Neukirchen-Vluyn, 1970 (Texte zur Geschichte der evangelischen Theologie, 3); MHH.MC = *Monumenta Hungariae Historica. Monumenta Comititalia*, 1-12, Budapest, 1874-1917; VD 16. = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, 1-25, Stuttgart, 1983-2000.

² 1548. évi VI. tc. Lásd MMH.MC 3,219; CIH 2,222-227; ETE 5,81-83; ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, I: *A reformatiótól a bécsi békéig (1523-1608)*, Budapest, 1880, 39. A kifejezéshez lásd még ETE 3,332-333; 3,364-366 (mindkét adat 1539-ből). A X. tc-ben a *reformatio religionis* terminus fordul elő.

³ Georg BUCHWALD, *Wittenberger Ordinirtenbuch*, 1, 1537-1560, Leipzig, 1894, nr. 387; Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek, I, szerk. PRÓNAY Dezső – STROMP László, Budapest, 1905, 5: „Bartholomeus Bogener vonn Cronstadt aus Siebenbuergenn Schulmeister zum Czeben inn Hungernn, beruffen genn Epperiess zwo meil vonn Czeben zum priesteramt.”

⁴ BUCHWALD, *Wittenberger Ordinirtenbuch*, 1, nr. 238-953; Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek, I, 4-8.

A számonkérés és tiltás azonban csak a rendelkezések egyik oldala volt, a másik pedig az egyházépítés: a prelátusok minden mezővárosban és faluban állítsanak be olyan parochusokat, akik ismerik az igaz tanítást, azt oktatják, és a szentségeket a szent katolikus egyház rítusa szerint szolgáltatják ki. Ha itt nincsenek is külön említve a szabad királyi városok, korántsem értendő az úgy, mintha azok szabadok volnának a vallás vonatkozásában. A törvény a városok irányában a kegyúr, azaz a szabad királyi városok esetében az <24> uralkodó útján akarta a célt elérni. Mindezeket együttvéve tehát a törvény 1548-ban elindította a magyar királyságban a *reformatio catholica*-t.

A szakirodalomban kísérletek történtek az 1548. évi magyar vallásügyi törvények és a német birodalmi interimek közötti kapcsolat bemutatására.⁵ A német birodalomban egyfelől az augsburgi, másfelől a lipcsei interim próbálta 1548-ban azt a célt elérni, hogy a schmalkaldeni háború után a császár és az evangélikus rendek között átmenetileg, azaz a zsinat várt döntéseiig rendeződjenek a vallási ügyek. Tanulságos az augsburgi interimet tartalmazó nyomtatványok címe is:

„A császári felségnek az augsburgi gyűlésen 1548. május 15-én beterjesztett és az összes birodalmi rend által elfogadott nyilatkozata, hogyan kell élni a vallás ügyével a birodalomban az általános zsinat határozatáig”.⁶

Mind a két fél részéről megvolt a várakozás, hogy a tridenti zsinat lehetővé teszi majd az egyház egységének a helyreállítását. De akár az azonnali ellenállást tekintjük,⁷ akár az 1552-es passauai szerződés és az 1555. évi augsburgi vallásbéke tükrében látjuk az interimek letagadhatatlan kudarcát,⁸ szükségtelennek mutatkozik az interimek és az 1548. évi magyar vallásügyi <25> törvény elemző összehasonlítása.⁹ Ellenben annál hasznosabb lenne a kapcsolat vizsgálata a *reformatio et reintegratio ecclesiae* magyarországi megindítása és a német-római császár által az augsburgi birodalmi gyűlésnek benyújtott és attól elfogadott, 1548. június 14-re datált *Formula reformationis* között.¹⁰ Hogy világosan lássuk az interimek

⁵ ZSILINSZKY Mihály (szerk.), *A magyarhoni protestáns egyház története*, Budapest, 1906, 76-77. Az „interim” szó későbbi megjelölés, az augsburgi dokumentumok szövegében ehelyett a „medio tempore”, „mitler zeit” határozók fordulnak elő.

⁶ Der Römischen Kaiserlichen Maiestat Erklärung, wie es der Religion halben im hailigen Reich biss zu Ausstrag des gemainen Concili gehalten werden soll auff dem Reichstag zu Augspurg... im 1548... publiciert. Getruckt zu Augspurg, durch Philipp Ulhart. [1548.] VD 16. D 938 etc.; Sacrae Caesareae Maiestatis declaratio, quomodo in negotio religionis per Imperium usque ad definitionem concilii generalis vivendum sit. Augustae Vindelicorum, Philippus Ulhardus excudebat. [1548.] VD 16. 949 etc. Szövegkiadás: MEHLHAUSEN.

⁷ KAUFMANN, Thomas, *Das Ende der Reformation. Magdeburgs „Herrgotts Kanzlei” (1548-1551/2)*, Tübingen, 2003 (Beiträge zur historischen Theologie, 123); SCHORN-SCHÜTTE, Luise, *Das Interim 1548/50. Herrschaftskrise und Glaubenskonflikt*, Gütersloh, 2005 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte = SVRG, 203); DINGEL, Irene – WARTENBERG, Günther (Hg.), *Politik und Bekenntnis: die Reaktionen auf das Interim von 1548*, Leipzig, 2006 (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der Lutherischen Orthodoxie, 8).

⁸ SCHILLING, Heinz, *Veni, vidi, Deus vixit – Karl V. zwischen Religionskrieg und Religionsfrieden*, Archiv für Reformationsgeschichte, 89(1998), 144-166; WÜST, Wolfgang – KREUZER, Georg – SCHÜRMAN, Nicola (Hg.), *Der Augsburger Religionsfriede 1555: ein Epochenereignis und seine regionale Verankerung*, Augsburg, 2005 (Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben, 98); SCHILLING, Heinz (Hg.), *Der Augsburger Religionsfrieden 1555*, Gütersloh, 2007 (SVRG, 206); SCHILLING, Heinz – SMOLINSKY, Heribert (Hg.), *Der Augsburger Religionsfrieden: wissenschaftliches Symposium aus Anlaß des 450. Jahrestages des Friedensschlusses*, Augsburg, 21. bis 25. September 2005, Gütersloh–Münster, 2007 (SVRG, 208).

⁹ Fraknói Vilmos (MHH.MC 3,173) hangsúlyozza, hogy a pozsonyi törvények (és politikai háttérük) mind a Mohács előttiéktől, mind az ekkoriban külföldön hozott törvényektől lényegükben különböznek.

¹⁰ Formula reformationis per Caesarem Maiestatem stantibus ecclesiasticis in comitiis Augustanis ad deliberandum exhibita et ab eisdem probata ac recepta. In: ARCEG 6,348-380 (nr. 20). VD 16. D 968 etc. A „reformáció” szó használatával és a német birodalmi előzményekkel kapcsolatban hadd utaljak Honterus kiadványára, a *Reformatio ecclesiae Coronensis*re. Az erdélyi szász reformáció az 1541-es Regensburgi Irattal (ARCEG 6,21-88. nr. 2) hozható összefüggésbe. Vö. REINERTH REINERTH, Karl, *Die Reformation der*

és a *Formula* közötti tartalmi és funkcionális különbségeket, valamint mind keletkezésüknek, mind fogadtatásuknak eltérő politikai közegét, szükséges az 1548-as augsburgi birodalmi gyűlés lefolyásának rövid összefoglalása.

Ferdinánd már 1546/47 telén szorgalmazta a zsinati határozatokig tartó átmeneti rendezést. Károly éppen öccse unszolására hívott össze 1547 nyarán Augsburgba neves teológusokat (többnyire keményvonalas konzervatívokat), hogy a wormsi és regensburgi dialógusok mintájára a kiegyezés és a megújulás útját keressék.¹¹ Már ezekből az előkészítő lépésekből is nyilvánvaló, hogy a császár a szembenálló irányzatok közötti dogmatikai és az egyházpolitikai kiegyezést valódi egyházi reformokkal kívánta összekapcsolni. Mindkét elkészült munkaanyag (*De reformatione morum, Reformatio in doctrina controversa usque ad concilii generalis...*) többé-kevésbé szigorú intézkedéseket javasolt a protestánsokkal szemben. Az első tervezet ugyan az egyházon belüli visszaélések felszámolásával foglalkozott, de egyáltalán nem vette figyelembe a protestánsok által már korábban életbe léptetett reformokat. A másik javaslat pedig a skizma felszámolását a protestánsoknak a római egyházhoz való feltétel nélküli visszatérésében valósította volna meg.¹² A császár elvetette ezeket az ötleteket, mivel egyáltalán nem feleltek meg a teológiai kompromisszumok révén politikai stabilitásra törekvő elképzeléseinek.

Az első kísérlet kétes sikere után 1548. január 14-én a császár a birodalmi rendeket szólította föl egy paritásos interimbizottság létrehozására. Ebben a levélben (mely egyben nyomatékosan követeli a zsinatnak Bolognából Tridentbe történő visszahozatalát) Károly azt javasolja, hogy:

<26> „...a rendek válasszanak néhány alkalmas, tapasztalt és istenfélő személyt, akikhez öfelsége is kijelöli képviselőit, akik keresztény indulattól vezetve, valamint a mindenható Isten dicsőségére és szolgálatára minél előbb minden viszály nélkül tárgyaljanak egymással, hogy öfelsége a kérdések ismeretében belátása szerint annál megalapozottabban dönthessen.”¹³

De ez a próbálkozás is teljes kudarca volt ítéelve. A bizottság felállítása hetekbe tellett, s közben kitört a vita, van-e egyáltalán értelme ilyen megbeszéléseknek. Az érsek-választófejedelmek kerek-perec megtagadták az együttműködést, mivel ódzkodtak olyan dogmatikai közeledéstől és megállapodástól, melynek utólagos pápai elismertetésére vajmi kevés esély mutatkozott. Nem vállalták a felelősséget a protestánsoknak tett olyan ígéretékért és kedvezményekért, melyek szembe mentek volna a zsinat tekintélyével.¹⁴ A bizottságról folytatott vita mégsem tisztán a felekezeti frontvonalak mentén folyt. Az ekkor artikulálódott feszültségekben és ellenérdekben már világosan kirajzolódott az interimis rendezés szükségszerű kudarca. 1548. február 10-én alakult meg a bizottság, ám három ülés után a munkája végleg megfeneklett az áthidalhatatlan érdekellentéteken.¹⁵

Károly belátta, hogy a rendek delegálta bizottság képtelen konkrét és részletes javaslatokat kidolgozni a vallásügyi kérdés átmeneti megoldására, így saját kezébe vette a feladatot. Tervezetét egyenként gondolta egyeztetni a legfontosabb rendi szereplőkkel, hogy a birodalmi gyűlés három kúriájának tárgyalásain annál biztosabban, viták nélkül mehessen keresztül. A császár által létrehozott bizottságban Ferdinánd javaslatára ezúttal konciliáns katolikus

siebenbürgisch-sächsischen Kirche, Gütersloh, 1956 (SVRG, 173), 38-39; REINERTH, Karl, *Die Gründung der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1979 (Studia Transylvanica, 5), 87-93.

¹¹ ARCEG 5,29-31, 33-34 (nr. 12-13, 15-16).

¹² „Dezemberformel”: ARCEG 6,258-301 (nr. 17).

¹³ ARCEG 5,196-199 (nr. 60), idézet: 198.

¹⁴ ARCEG 5,199-207 (nr. 61-62).

¹⁵ ARCEG 5, 207-238 (nr. 63-67).

teológusok is meghívást kaptak (az erazmiánus Julius Pflug és Michael Helling), továbbá a berlini protestáns udvari prédikátor, Johannes Agricola. Ennek a munkacsoportnak a sikerét már az összetétele is garantálta: minden tagja megegyezésre törekedett.¹⁶ Március közepére el is készültek kompromisszumos javaslatukkal. Ez a tervezet már minden további nélkül megengedte a papok házasságát és az oltáriszentség két színét a protestánsoknak, s a magánmisék felszámolását is szorgalmazta, egyedül a hit és a cselekedetek kérdését kerülte kínos igyekezettel. A protestánsoknak a római joghatóság elismerését is le kellett nyelniük.¹⁷ A szöveget a birodalom mindkét felekezetének szánták mint közös hitvallási formulát. A cikkek az adott erőviszonyokat követve természetesen közelebb álltak a katolikus gondolkodáshoz, mégis egyértelműen felvették a reformáció tanításának számos alapvető pontját. A császár igen elégedett volt ezzel az <27> eredménnyel, s azt remélte, hogy immár karnyújtásnyira van a régóta égető probléma megoldásától.

Az év eleji meddő vitákra emlékezve Károly már külön-külön igyekezett megnyerni a fontosabb fejedelmeket, ebben kapóra jöttek neki az óvatos reformerek, Brandenburg és Pfalz választófejedelmek, akik garantálták a választói kollégiumban a császár javaslata melletti többséget. A protestáns oldalon meglepetésre Károly korábbi szövetségese, Szász Móric választófejedelem volt a legmakacsabb ellenfél, a szász reformáció vívmányainak neofita védelmezője. A katolikus táborban az örök rivális, Bajorország magatartása volt aggasztó. IV. Vilmos herceg köntörfalazás nélkül kijelentette, hogy az interimhez semmi köze a rendeknek és a birodalom katolikusainak, akik eddig is jól tudták, mit higgyenek és mihez tartják magukat a keresztény egyházban. Ez csak a protestánsok dolga, a császárnak őket kell utasítania, vagy ha úgy tetszik inkább neki, velük kell megegyeznie.¹⁸

Mikor a rendek berzenkedése nem akart csitulni, Károly április 9-én személyesen szólalt föl a birodalmi gyűlésen. Világosan megmondta, hogy nem akarja az egyház rendjét fenekestül felforgatni, sem a pápa vagy a zsinat hatáskörébe ártani magát, de azt sem tűri, hogy a zsinat befejezéséig csak úgy sodródjanak az ügyek. Az egyházi fejedelmeket Júdáshoz hasonlította, aki harminc ezüstért adta el Krisztust.¹⁹ A prelátusok és a katolikus tartományok ellenállását ezzel sikerült megtörni,²⁰ de új nehézségek adódtak a pápa részéről, aki kritikusan nézte a protestánsoknak tett engedményeket, még egy újabb római-francia szövetség árnya is előrevetült. A császárnak azzal a veszéllyel kellett számolnia, hogy a pápa befolyása az interim megszavazását a birodalmi gyűlésen az utolsó pillanatban is meghiúsíthatja.

Ebben a helyzetben Károly váratlan és gyors cselekvésre szánta rá magát. Május 15-én Miksa főherceg előterjesztette a rendeletet – melynek hatálya alá immár csak a protestánsok tartoztak volna. A császár mindenestre nem rejtette véka alá, hogy korábbi reformterveit sem adta föl teljesen:

„Ő császári felsége mindazonáltal szorgalmasan dolgozik egy keresztény reformáción, és kegyelmesen el van tökéltve ezt még ezen a birodalmi gyűlésen a rendek elé terjeszteni abban a kegyelmes reményében, hogy az az említett zsinat rendelkezéséig nem kevés eredménnyel fog járni sok visszaélés és botránkozás felszámolásában, továbbá a keresztény fegyelem, élet és erények elterjesztésében, valamint megőrzésében.”²¹

¹⁶ ARCEG 5,239-252 (nr. 68).

¹⁷ „Märzformel”: ARCEG 6,308-348 (nr. 19).

¹⁸ ARCEG 5,280-285 (nr. 83).

¹⁹ ARCEG 5,267-272 (nr. 80).

²⁰ ARCEG 5,278-280 (nr. 82).

²¹ Propositio: ARCEG 5,283-286, 285-286 (nr. 83B); MEHLHAUSEN 28-37, 34-35.

<28> A rendek meghökkenve fogadták a fordulatot, majd alig egyórai tanácskozás után a mainzi érsek mint a birodalom kancellárja az egész rendi gyűlés nevében kijelentette, hogy a császár kívánságát illő engedelemmel teljesítik.²² Az addigi megveszekedett ellenfelek, mint Szász Móric, viharos gyorsasággal elutaztak, hogy ne kelljen részt venniük a szavazáson, írásbeli tiltakozások is érkeztek, de a császárnak sikerült megosztania az evangélikus tartományokat, így az ünnepélyes közös protestáció ezúttal elmaradt.²³ Az ellenálló városokat, elsősorban Strassburgot, spanyol és olasz katonaság bekvártélyozásával térítette észre az uralkodó. Ilyen módon az előzetes kancellári támogató nyilatkozat érvényben maradt, s az interim június 30-án mint az 1548-ban hozott birodalmi törvények 10. §-a hatályba lépett.²⁴

Ez az eredmény természetesen távol volt a császár eredeti elképzeléseitől. A zsinat nem jött vissza Tridentbe, hogy ott protestáns küldöttek is részt vegyenek rajta. Nem sikerült a zsinat remélt határozataiig vallási békét teremteni a birodalomban, sem mindkét felekezeti tábor számára elfogadható kompromisszumokat kidolgozni. Ezekben az ügyekben a pápa volt az, aki a császár mozgásterét korlátozta és törekvéseit zátonyra futtatta. Az a program viszont, hogy a felekezeti szakadás áthidalását alapvető egyházi reformokkal kapcsolják össze, elsősorban a katolikus rendek ellenállásán bukott meg. A császár minden igyekezete dacára az interim végül csak a protestánsoknak szóló külön rendelkezés, a veszített háború indokolta büntető intézkedés maradt. Károly korábbi szándéka teljesen egyértelműen az volt, hogy mindkét fél számára kielégítő, tartós megoldást teremtsen, ám ezzel kudarcot vallott.

Az egyházi reformintézkedéseknek, azaz a visszaélések megszüntetésének a tervét Károly az interim körüli huzavonák közepette sem adta föl. A birodalmi gyűlés záró szakaszában eltökélten tért vissza ehhez a programjához. Június 14-én terjesztette be a *Formula reformationis* tervezetét, hogy a visszas egyházi állapotoknak immár a régi hit táborában is véget vessen. A *Formula* elsősorban a klérus életmódján kívánt változtatni, egyben gátat vetni a kolostorok elnéptelenedésének és a szerzetesek elvilágiasodásának.²⁵ Az egyházi rendek ezt a kezdeményezést sem üdvözölték, nem mintha a reformok lettek volna ellenükre, inkább a pápa és a zsinat érzékenységre igyekeztek tekintettel lenni, ezek ugyanis kezdettől fogva kritizálták a császár önkényes lépéseit. Károlynak mégis sikerült az utolsó pillanatban, június végén meggyőznie a még Augsburgban jelen lévő püspököket,²⁶ így – a jobb sorsra érdemes, ám korlátok <29> közé szorított interimet kiegészítve – a *Formula* is része lehetett a törvényes rendezésnek.

Az interim magán viselte viszontagságos születésének minden következményét és csak fárasztó tárgyalások árán sikerült az utólagos egyházi jóváhagyást kiharcolni hozzá. A protestánsokra vonatkozó szabályozás bármennyire is ütközött heves teológiai és politikai ellenállásba (úgyhogy érvényességének napjai eleve meg voltak számlálva), az abba beépített engedmények (a két szín alatti áldozás és a papok házassága) mégis tartós vívmányoknak bizonyultak, a zsinat végéig legalábbis. A pápa áldását végül nem nyerte el sem az egyik, sem a másik irat, mert ezt senki nem is kérte tőle. A *Formula* egyes részletkérdéseiben III. Pál – ugyan vonakodva és meggyőződése ellenére – később mégis hajlandó volt engedni.

Ugyan a két törvényiszöveg, a Károly-féle *Formula* és Ferdinánd dekrétuma között nincs közvetlen irodalmi függés, közös vonásuk, hogy a *reformatio* szón a katolikus kultusz

²² ARCEG 5, 286-289 (nr. 84-85).

²³ ARCEG 5,290-293 (nr. 86).

²⁴ A törvénykönyv bevezetése (mely a május 15-i interim-előterjesztésnek csupán stiláris változata): MEHLHAUSEN 148-157.

²⁵ ARCEG 6,348-380 (nr. 20).

²⁶ ARCEG 5,314-318 (nr. 100-101).

visszaállítását értik.²⁷ Ha figyelembe vesszük, milyen aktív szerepe volt Ferdinándnak mind Augsburgban az interim és a *Formula* előkészítésében, mind később a tridenti zsinaton,²⁸ nem csoda, hogy a pozsonyi országgyűlésen is egészen hasonló elképzeléseket szorgalmazott. Akár a pozsonyi törvények tömör megfogalmazását vesszük figyelembe, akár a magyar helytartótanácsnak azt a valamivel részletesebb, pontos dátum nélküli felterjesztését, mely a bécsi udvari levéltárban maradt fenn,²⁹ megállapítható, hogy a magyarországi *reformatio* három fontos pillére:

- 1) megfelelő személyek kinevezése a hierarchiának mind felső, mind közép-, mind alsó szintjén, akik székhelyükön tartózkodnak és elfoglaltságuk esetén helyettest rendelnek;
- 2) az egyház anyagi alapjainak megerősítése;
- 3) megfelelő igehirdetők kiküldése és az eretnek prédikátorok visszaszorítása.

Mіндеzen rendelkezések párhuzama (valamivel bővebben és az egyházi tanításra vonatkozó cikkekkel is kiegészítve) megtalálható a császári reformirásban. A pozsonyi 1548. évi X. törvénycikk pl. a harmadik pillérrel kapcsolatban (Márkus Dezső fordításában) így fogalmaz:

<30> „Továbbá, mivel eddig sok helyen, több urak s nemesek engedélyével, rajongó emberek, többnyire kézművesek és mások, nem áttalottak predikatori hivatalban működni: az ország karai és rendei úgy találják, hogy a predikátorok, esperesek, alesperesek s mások, kik a fentebbi módon a főpapok által a vallás reformálására (*ad reformationem religionis*) kiküldetnek, gondoskodjanak arról, hogy az ilyenek eltiltassanak, és a korábbi igaz vallásra visszatéríttessenek. Kik ha kijózanodni (*resipiscere*) nem akarnának, akkor birtokaikból kidobassanak és érdem szerint büntetessenek [...].”³⁰

Ennek ismeretében végképpen csődöt mond az a szemlélet, hogy az 1548-as magyarországi vallásügyi törvény az Ágostai Hitvallás követőinek és színlelőinek bármiféle védelmet biztosított volna. A törvény végrehajtásának az ország némely területén, a kiváltságos városokban és nagyurak birtokain végbement története téveszthette meg a törvény értelmezőit, mert figyelmen kívül hagyták a másutt látható folyamatokat: az immár megbélyegző értelemben predikátoroknak mondott papoknak az üldözését. Ferdinánd 1546 decemberében a városokat és a vármegyéket az általánosítva lutheránusként és anabaptistaként meghatározott eretnekek elleni fellépésre utasította.³¹ Ezek a pár héttel

²⁷ Szoros kapcsolat fedezhető fel viszont a *Formula reformationis* és znióváraljai zsinat (1558) határozatai között: BREZNYIK János, *A selmebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története*, I, Selmebánya, 1883, 129-134.

²⁸ KASSOWITZ, Theodor Bruno, *Die Reformvorschläge Kaiser Ferdinand I. auf dem Konzil von Trient*, Wien–Leipzig, 1906.

²⁹ ETE 5,114-117. Külső címe: *Reformatio cleri et ecclesiarum Hungarie*. Belső címe: *Modus reformationis ecclesiarum Dei in Hungaria*. Vö. HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, 220-223.

³⁰ MHH.MC 3,219; CIH 2,226; ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai* 1,39.

³¹ GUITMAN Barnabás, *Reformáció és felekezetszerveződés Bártfán*, in: *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. F. ROMHÁNYI Beatrix – KENDEFFY Gábor, Budapest, 2009, 256-266, 260; I. Ferdinánd Szepes vármegyének (1546.12.27.), Štátny Archív v Levoči, Pobočka Levoča, Spišská župa, Grófský archív, Sign. 268/1546, inv. č. 361, odd. kongr., kart. 10, f. 8. Martin Rothkegel kéziratoss anyaggyűjtésében (Täuferquellen Oberungarn) nr. 15461227: „Intelligimus perniciosam illam Lutheranam, anabaptistarum et aliarum haeresum sectam non solum in istum comitatum Scopusiensem, verum etiam ad loca vicina irrepsisse et suo venenoso contagio animas piorum Christianorum inficere, quae haereses, cum non solum sancto Christi, salvatoris nostri, evangelio apostolorumque doctrinis contrariae, sed etiam inde ab initio sanctorum patrum et conciliorum decretis perpetuo condemnatae sint et ob id dignae, quae ab ecclesia Dei sancta et fidelium communione procul arceantur, ne renascens haec pestis in ovili Christi ulterius grassari possit, fidelitati vestrae et vestrum singulis harum serie sub indignationis nostrae gravissima poena mandamus

korábban tartott eperjesi lutheránus zsinatra reagáló rendelkezések közvetlen kapcsolatot teremtenek a városi reformációnak <31> az uralkodó részéről történő visszafogása és az 1548-as vallásügyi törvények között – szemben a szakirodalomban eddig uralkodó felfogással.

1546 novemberében Eperjesen ugyanis a szabad királyi városok az első cikkelyben kijelentették a *Confessio Augustana*-hoz és Melanchthon *Loci communes*-éhez való csatlakozásukat, amelyeket az öt város hitvallási alapjának fogadtak el. További cikkek foglalkoztak: az iskolák irányításával, az ünnepnapok megtartásával, a magisztrátus szerepével az egyházi javak kezelésében, a lelkészi szolgálattal, az egyházfegyellemmel, a kapcsolattal a helyi egyházak és a szenior között, aki rendszeres egyházlátogatással volt megbízva. A 14. cikk kimondta, hogy a szeniornak jogában áll a tanítók és a lelkészek szolgálatát és életmódját ellenőrizni, továbbá jogosult lelkészeket avatni.³² A cikkelyek szellemében az öt királyi város egyházközségeinek élére Michael Radaschinust választották szeniornak. Valószínűleg erre a lépésre utalt I. Ferdinánd abban az 1546. december 28-án Prágából kelt levelében, amelyben *pseudoarchidiaconus*-nak nevezte Radaschinust és eltávolítását sürgette.³³ Ferdinánd 1546-ban egyidejűleg más városoknak és vármegyéknek is írt az általánosítva lutheránusként és anabaptistaként meghatározott eretnekek elleni fellépésre utasítva őket.³⁴ Ugyanezt a vádat és követelést ismételte meg Oláh Miklós 1549-ben kiegészítve azzal az értesüléssel, hogy Radaschinus immár titkon papokat is szentel (*clam sacerdotes ordinaret*).³⁵ Komolyan kell tehát vennünk egyfelől a magyarországi reformáció szervezeti és hitvallási megszilárdulását (negligálva a püspökök kizárólagos papszentelési jogait), másfelől pedig a politikai és egyházi hatalom törekvéseit ennek visszaszorítására (kiszűrve és eltávolítva az új szabályok szerint felszentelt papokat). Ennek fényében az 1548-as törvények éppen nem egy Róma-Wittenberg nagykoalíció jegyében születtek, hanem éppen ellenkezőleg: a régi egyház megújítása volt a céljuk építő rendelkezésekkel és egyidejűleg a rivális (protestáns) irányzatokat sújtó tiltásokkal.

A katolikus reform terminológiája a szerzetesrendi reformok és a zsinati mozgalom szókincséből merített. Az idézett törvénysszöveg felhívja a figyelmet még egy fontos fogalmi forrásra: a humanista egyházjobbító törekvésekre, hisz a *resipiscere* igét Erasmus használta teológiailag rendkívül pregnáns értelemben a *metanoein* 'megtérni, észre térni' görög ige találó fordításaként. <32> A magyarországi reform elindítói és következetes végigvivői között ott találjuk az erazmiánus Oláh Miklóst és Verancsics Antalt is.³⁶

firmissime, aliud habere nolentes, protinus statim visis praesentibus praefatarum et aliarum haeresum ab ecclesia Christi orthodoxa et sanctorum patrum institutionibus ac decretis alienarum autores, si qui isthic sunt, e medio vestri atque adeo ex ipsa ditione nostra expellere et haeresim eorundem radicitus tollere debeatis, ne cum pernicie animarum vestrarum reliquorumque Christianorum ea ulterius serpere possit."

³² RIBINI, Ioannes, *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad III.*, Posonii, 1787, 67-70; ETE 4,522-524.

³³ GUITMAN, *Reformáció és felekezetszerveződés Bártfán*, 260.

³⁴ I. Ferdinánd Szepes vármegyének (1546.12.27.), idézve fent a 31. jegyzetben.

³⁵ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 11 (1927) 22-23 (1549.6.6.). Tudomásunk szerint Radaschinust csak 1563. április 15-én a kisszebeni zsinaton választották a papszentelést is gyakorló szuperintendenssé és név szerint csak három általa ordinált személyt ismerünk (Eperjesen, 1565. február 20-án): SZELESTEI N. László (szerk.), *Naplók és útleírások a 16-18. századból*, Budapest, 1998 (Historia Litteraria, 6), 26, 29.

³⁶ FAZEKAS István, *Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526-1539)*, in: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521-1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et alii, Budapest, 2005, 36-43; UŐ, *Miklós Oláhs Reformbestrebungen in der Diözese Gran zwischen 1553 und 1568*, in: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*, Hg. Martina FUCHS – OBORNI Teréz – UJVÁRY Gábor, Münster, 2005, 163-178 (Geschichte in der Epoche Karls V., 5); BIRNBAUM, Marianna D., *Humanists in a Shattered World. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus, OH, 1986.